

Hányszor lehet egy embert eltemetni?

Nagy Imre újratemetésének „ügye” a modellváltásra készülő állampárti döntéshozatalban – Politikai dimenziók 2.

Egy szimbólum üzenetének anatómiája

„Hát azzal, ha úgy döntünk, hogy a KB-t összehívjuk, akkor holnap megjelenik, hát azért nem félhülye, hát ezzel már kezeltük az ügyet, hát ezt mindenki, mindenki fogja tudni, hogy itt időszerű politikai kérdésekről tanácskozott a PB, és a KB-t össze fogja hívni. Hát én szerintem ez az üzenet. Hát nem ez az üzenet? Hát ha én értem kicsit a politikát.”¹

Francois Furet a francia forradalommal kapcsolatban írja, hogy a XX. század második felében egyetlen francia sem vethet távolságtartó pillantást a forradalomra, hiszen az még annyi év után sem elsősorban tudományos kérdés, hanem az identifikáció része: a forradalommal kizárólag azonosulni lehet, vagy szemben állni vele. Ha ez igaz a francia forradalomra, akkor többszörösen igaz ez 1956 forradalomra a rendszerváltás időszakában. Ezért válhatott a rendszerváltás egyik fontos lépcsőfokává Pozsgay Imre nevezetes rádióinterjúja, melyben Nagy Imre rehabilitációjával kapcsolatos kérdésre válaszolva forradalmian népfelkelésnek minősítette az 1956-os eseményeket. Jól bizonyítja ezt a komplexitást azoknak a politikai kérdéseknek a felszínre kerülése, amelyek 56 újragondolása kapcsán váltak aktuálissá. Ez azonban nem csupán egy szimbólumhoz való érzelmi-politikai viszony kérdése, ez a politikai taktika fontos eszköze is egyben. A pártnak 56 tehertétel, de lehetőség is volt egyben, hogy a hatalom és a társadalom érzelmi azonosságait hangsúlyozva és arra alapozva az eseményeket kezelhetőbbé tegye.

Dolgozatunk első részében megkíséreltünk egy olyan forrásokra épített megközelítési módot választani, amely amellet, hogy hangsúlyozza Nagy Imre újratemetésének és 56-nak az elvitathatatlan szimbolikus jelentőségét, arra is

RIBA ANDRÁS (1987) történész, a RETÖRKI kutatója.

SZEKÉR NÓRA az Óbudai Egyetem adjunktusa, a RETÖRKI kutatója.

1 Grósz Károly az MSZMP PB január 31-i rendkívüli ülésén. OSA Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-január-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en 41. (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

lehetőséget ad, hogy a szimbólum árnyékában végrehajtott döntéshozatali mechanizmus is láthatóvá váljon. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy elemzésünk keretét továbbra is a párt nézőpontja képezi: a rendszerváltás időszakában még MSZMP-ként (a párt) működő, de már az MSZP-t magában hordó állampárt vagy *egypárt* még modellváltásban, vagy más szóval, *rendszerkorrekcióban*² gondolkodik. Ebben a megközelítésben felmerül az a kérdés is az egypárt és állampárt viszonylatát tekintve, hogy 1989 tavaszán milyen különbség van az elméletben vagy csak gyakorlatban szinonimaként értelmezett fogalmak között. Hol és hogyan lehet megragadni ezeket a talán csak a szóhasználatban különválaszthatatlan, de valójában nagyon is különválasztható politikai fogalmakat, jelenségeket? Mit takar az a kifejezés, hogy MSZMP? E párt – a meghatározott időintervallumon belül különösen – egy rendkívül különleges politikai jelenség, amelyet egy definíció egzaktsága nem képes kellően árnyalni.

Megpróbáltuk elemzésünk során a figyelmünket rábírní arra, hogy az 1988. májusi pártértekezlet és az első választás közötti időszakban ne csak egy kánon szerint meghatározott eseménysorra vagy ennek „látványára” koncentráljon, hanem próbáltuk hagyni, hogy feltáruhassanak a mindezek látványában kirajzolódó vonalak. Mint egy szintézis teszt a látásvizsgálat során. Dolgozatunk célja, hogy az események elé valamiféle tükröt állítsunk annak, ahogyan a párt Nagy Imre újratemetését és 56 kérdését „kezelte”, létrehozva ezzel egy elemezhető képsort.

*

A párt, a politikai szereplők, a taktikák és a forgatókönyvek megítélésének bonyolultságához egy rövid kitérőt teszünk Grósz Károlynak és a pártnak az egypártrendszerhez való egyértelműnek egyáltalán nem nevezhető viszonyáról. E kitérővel kapcsolatban azt is fontos hangsúlyozni, hogy ez semmi esetre sem mellékvágány az 56 értékelésről szóló elemzésben, ugyanis – mint ahogy azt a dolgozat további fejtegetéseiben látni fogjuk – e két dolog, a többpártrendszer és 56 kérdése, akár mint taktikai, akár mint elméleti kérdés szorosan összefonódnak egymással.

Mit is fűzött hozzá Grósz Károly az 1988. májusi pártértekezleten elhangzottakhoz?

„Arisztotelésztől származik a klasszikus igazság meghatározása: »Igazat az beszél, aki együvé tartozónak tartja az együvé tartozót és különválasztottnak a különválasztottat. Tévedésben az vagon, aki ellenkezőképpen beszél, mint ahogy a dolgok állanak.« A követelmény tehát világos: nem beszélhetünk másképpen, mint ahogy a dolgok állanak. [...] Egyetértek Kádár elvtárrsal: a legsürgősebb feladat, meg kell szilárdítani a hatalmat. Ennek legfontosabb feltétele: megújítani pártunkat. Sokak szerint az egypártrendszer nem vált be, és ezt a mai gondok kapcsán vélik bizonyítottnak. Azt mondják, tehát legyen több párt[rend-

2 M. Kiss Sándor kifejezése.

szer?]. Azzal nem számolnak, hogy ez nem pusztán elhatározás kérdése, hanem valószínű társadalmi lehetőségek függvénye...

[ugrás az MSZMP KB február 10–11-ei ülésére] „[...] A Központi Bizottság javasolja, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás a társadalom által ellenőrzött, a közvetlen és képviselői demokrácia révén a többpártrendszer keretei között is érvényesüljön. Kezdeményezi, hogy ennek feltételei létrejöjjenek, és alkotmányos garanciát kapjanak. [...]”³

[a Grósz szöveg folytatása a pártterkekezletről] ...A mai egypártrendszer népi törekvések egyértelmű kifejeződése, történelmileg kialakult eredménye.”⁴

A pártoknak a többpártrendszeri viszonyokhoz való igazodására/előkészületeire utal az 1988. november 21-én sorra került, Berecz János számára készített, *Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után* című tanulmány megbeszéléséről készített feljegyzés.⁵ A konzultáción tudományos intézmények képviselői vettek részt,⁶ ahol a magyar többpártrendszer 1944/45–1948 közötti, valamint 1956-os hagyományait és azoknak a jelenkor pártszerveződéseivel való kontinuitását vizsgálták. A megbeszélésen hangsúlyozták, hogy lényegét tekintve nem született sem a koalíciós időszak pártjaira vonatkozó felosztó rendelet, sem olyan rendelet, amely az 1956-ban alakult pártok felosztásáról intézkedett volna.⁷ A pártok rendeletek nélkül szüntették be a tevékenységüket. Majd a jelentés kimondja: „Az alkotmány, az 1972-es módosításával, az egypártrendszer alapján áll. Nem lehet jogi kontinuitást kimutatni a mostani önszerveződések és a megszűnt pártok között. A jogfolytonosság ui. nemcsak betiltó rendelettel, hanem »elhalással« is megszűnhet. Egypártrendszert deklarálnak az 1972-es módosítású alkotmány, és ugyanígy a Polgári Törvénykönyv is ebből a tényből indul ki.”⁸ Véleményünk szerint az egypártrendszerrel kapcsolatban idézett gondolatokból az, hogy ez népi törekvések egyértelmű kifejeződése lett volna, erősen vitatható, és talán nem is annyira történelmileg, mint inkább

3 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának állásfoglalása a politikai rendszer reformjának néhány időszerű kérdéséről. 2. sz. függelék A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I, S. Kosztricz Anna (szerk.). 1993, Magyar Országos Levéltár, 197.

4 Grósz Károly hozzászólása az 1988. május 20–22-ei országos pártterkekezleten: A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1988. május 20–22. 1988, Kossuth Könyvkiadó, 115.

5 MNL OL 288. f. 11/4456 ő. e. Információs jelentés.

6 Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetben tartott megbeszélésen az Intézet részéről jelen volt Balogh Sándor, ELTE Állam és Jogtudományi Kar részéről Berényi Sándor, ELTE Bölcsészettudományi Kar részéről Izsák Lajos, PTI-ből Ripp Zoltán, Politikai Főiskoláról Simon Péter, MSZMP KB részéről Réti László.

7 A feljegyzés megállapítja: „Az 1944–48 között működő pártok közül a Magyar Függetlenségi Pártot oszlatták fel rendelettel. [...] Ezen kívül a koalíciós időszak pártjaira vonatkozó felosztó rendelet nincsen.

8 MNL OL 288. f. 11/4456 ő. e. Információs jelentés.

törvényileg az 1972-es módosítású alkotmánnyal jött létre, az pedig elhatározás kérdése volt. Ugorva az időben 89-re, így talán még jobban érthetővé válik az új alkotmány jelentősége a többpártrendszer (újra) kialakításával kapcsolatban. De mégis, hogyan lehetne értelmezni helyesen azt a kifejezést, hogy „népi törekvések egyértelmű kifejeződése”?

Aczél György felszólalása a KB-ülésem 1989. febr. 10-én: „Tessék megpróbálni reális történelmi ítéletet csinálni. [...] Ha innen indulnánk el, akkor nekünk nem úgy kell fogadni a többpártrendszert, hogy istenem, ránk kényszerítette a történelem, hanem van ennek egy más tradíciója. Lenin a Dora Kaplan-féle merényletnél azt mondta, hogy nem a sebesülés a baj, föl kell számolni a többi pártot. Nem volt eredetileg ennek a pártnak a programjában az egypárt[rendszer]. 1948-ban többen elleneztek itt például a többi párt likvidálását.”⁹

A néhány sorral fentebb említett feljegyzés alapja egy húszoldalas tanulmány, amely tulajdonképpen a pártrendszer alakulását mutatja be a különböző pártok történetén keresztül. A „likvidálás” apropóján meglepőnek tűnhetne, ha nem egy 26 példányos, a PB tagjainak megküldött tanulmányról volna szó, hogy 1988-ban már a következőhöz hasonló mondatok íródhattak le:

„A Kisgazdapárt helyzetét megrendítő következő akció az ún. Magyar Közösség összeesküvés felderítése és valóságos jelentőségén messze túlmutató tálalása volt. Az »összeesküvést« az MKP a Kisgazdapárt ellen használta fel... [...]

1947 őszétől az egypártrendszer kialakulásához vezető kettős folyamatnak lehetünk tanúi. Egyfelől a munkáspártok egyesülése és egyes pártoknak a megalkuló Magyar Függetlenségi Népfronthoz való csatlakozási folyamatának; másfelől az ellenzéki pártok kiszorulása és fölözlása folyamatának.

A kommunista párt azonnal offenzívát indított a Magyar Függetlenségi Párt ellen, amely a legnyíltabban és legerőteljesebben képviselte a konzervatív-liberális politikai álláspontot. Az MKP a politikai nyomás mellett jogi föllépést is szorgalmazott... [...]

Az MKP vezetése nem elégedett meg a Pfeiffer-párt elleni támadással, hanem kiegészítette ezt a keresztény pártok elleni fellépéssel... [...]

Az összeomláshoz az utolsó lökést Mindszenty letartóztatása adta. [...]

1948/49 folyamán fokozatosan alakult ki a MKP vezetésében az a koncepció, amely szerint az újjászervezett Függetlenségi Front lesz a még föl nem számolt pártok temetője. Az újjászervezés gondolata 1948 elején merült fel, márciusban pedig a nagybudapesti titkári értekezleten Rákosi úgy nyilatkozott, hogy az új Front egy szigorú központi szervezet lesz, tengelyében a kommunista párttal, s így a koalíciós alkudozások korszakának véget vetnek. Ugyanitt kinyilvánította az ellenzéki pártok [...] likvidálásának a szándékát.

A két munkáspárt egyesülése után az MDP programnyilatkozata szerint a demokratikus pártok addigi laza koalíciója helyett egy egységes tömegszervezet-

9 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. S. Koszticz Anna (szerk.), 1993, Magyar Országos Levéltár, 100.

re, egy új Függetlenségi Frontra van szükség, amely a pártok mellett tömöríti a nagy társadalmi szervezeteket, a szakszervezeteket is. [...]

Az MDP KV november 27-ei ülésén Rákosi már világossá tette, hogy az új Népfront esetében nem egy új tömegszervezet létrehozásáról van szó, hanem egy olyan alakulatról, melyet a célok azonossága tart össze, a célokat pedig az MDP határozza meg. A pártok elsatnyulásának, elhalásának folyamatáról is világosan beszélt, melyet siettetni kell, tehát egyértelműen az egypártrendszer bevezetése határozta meg nemcsak a stratégiai irányt, hanem a közvetlen feladatot is.

A Központi Vezetőség 1949. március 5-ei ülésén Révai a Népfrontot az adott fejlődési szakaszon nélkülözhetetlen, de átmeneti jellegű alakulatként nevezte, lépcsőfoknak a polgári demokratikus többpártrendszerrel a proletárdiktatúra egypártrendszer felé vezető úton. Rajk László kijelentette, hogy az MDP programja az egyetlen elfogadható platform, aki mást vall, az a szocializmus ellensége, nem pedig konstruktív ellenzék. Megfogalmazta tehát az »aki nincs velünk, az ellenünk van« elvet. A Népfront szerepét a pártok elhalásának meggyorsításában határozta meg. Rákosi mindenben alátámasztotta Rajk véleményét, és kijelentette, hogy a Népfront nem tartós képződmény, hanem a pártok elhalási folyamának talán utolsó foka.

Az 1949. évi választásokon a Magyar Függetlenségi Népfront közös listáján indult jelöltekre a választók 95%-a adta le a voksát. A képviselők 71%-a az MDP tagjaiból került ki. A választások után az MFN és a helyi népfront bizottságai elvesztették funkciójukat, a Népfront elsorvadt.

Az MFN-ben részt vett pártokat formálisan, jogi értelemben soha nem tiltották be vagy számolták fel, azok politikai megnyilvánulási lehetőség, anyagi és szervezeti bázis híján önmaguktól megszűntek. [...]

Az ötvenes évek elejének Magyarországon a többpártrendszer problémája nem merülhetett fel. Csak 1954 tavaszán, az MDP III. kongresszusának előkészületei során bukkant fel újra a kérdés. Nagy Imre kongresszusi beszámolótervezetének egyik passzusa szerint a népi demokratikus politikai forma sajátossága a népfront keretében működő többpártrendszer és a kormányzás koalíciós jellege. Úgy tűnik, Nagy Imre ebben az általános és csak elméleti síkon mozgó fejtegetésben nem tett mást, mint visszatért a »népi demokrácia« fogalmának eredeti jelentéséhez, mikor még nem értelmezték át a »proletárdiktatúra formájává«. A tervezet feletti vita után ez a tézis eltűnt. Nagy vitát váltott ki Nagy Imrének a népfronttal kapcsolatos elképzelése, mert ő úgy vélte, nem mozgalomként, hanem szervezetként kellene felújítani a párt vezetésével, de a párt közvetlen, szervezeti részvétele nélkül. Széles társadalmi-politikai szervezetre gondolt, a haladó, demokratikus, népi erők szövetségére, mely a nemzeti egység szervezője lehet. Szükségesnek tartotta egyfelől a népfront szervezeti kiépítését, másfelől az egyéni tagság lehetőségét a demokratikus szervezetek kollektív tagsága mellett.

Nagy Imre elképzeléseit a viták során elvetették, attól tartva, hogy az így felépülő népfront pártjellegét kaphatna, és konkurenciát jelenthetne az MDP-

nek. Kongresszusi beszámolójában Nagy Imre elállt korábbi javaslataitól, a népfrontról mint széles tömegmozgalomról beszélt, melynek gerince a munkásparaszt szövetség. Az elképzelés szerint a kommunista párt vezető szerepével működő Népfront nem politikai pártok vagy töredékek egyesülése lenne, hanem a tömegszervezeteké és a népi bizottságoké, mint a szakszervezetek, a DISZ, az MNDSZ, a Béketanács, tudományos, kulturális, szociális szervezetek stb.

Nagy Imre szőnyeg alá söpört »pluralizálási« elképzelései azt mutatják, hogy nála legalább fölmerült a politikai struktúra hibás, a szövetségi politikát eltorzító voltának problémája. Mivel nézeteinek érdemi és elméleti szintű megvitatása elmaradt, az alapvetően torz politikai szervezet megváltoztatására sem tettek kísérletet. Az újjáalakuló Népfront Nagy Imre törekvése ellenére nem vált a nemzeti egység szervezőerejévé, a politikai élet fejleményei ezt lehetlenné is tették. 1953 júniusa és 1956 októbere között a politikai struktúrában nem történt érdemi változás. [...]

A többpártrendszer 1956 végén jelent meg ismét. [...] Nagy Imre és csoportja igyekezett saját pozíciójának erősítésével stabilizálni a helyzetet, ezért mindenképpen békés, tárgyalásos megoldásra törekedett. A többpártrendszerhez való visszatérés ebbe a gondolatmenetbe illeszkedett bele... – **vagyis az 1945 után kialakult állapotokhoz való visszatérés** és egy nyugati típusú polgári demokrácia igenlése –, a tanulmány készítője a többpártrendszerrel kapcsolatban megfogalmazza továbbá, hogy tudomása szerint annak jogi értelemben a megszüntetésére vagy megtiltására nem került sor.¹⁰

A tanulmány ezt követően az 1956–57-es időszakot mutatja be, aminek az elemzés szempontjából fontos aspektusait az előző dolgozatban felvázoltuk. A fenti forrás közlésével pedig rá kívántunk világítani arra, amiben Nagy Imre magatartása „helyes és következetes volt”. A közölt tanulmányrészek gondolatait érdemes összevetni az előző dolgozatban idézett, Pozsgay Imre által az 1989. február 7-ei PB-ülésen elmondottakkal: „És ez az egyik dolog, éppen ez, a kontinuitás kérdése, amiben szeretnék megértést, ha lehet egyetértést szerezni. **Az egész rendszerünk történelme, az előzőekhez való viszony és az úgy-nevezett értéktisztelet jegyében elvégzett kritika csak akkor logikus, hogyha az egész korszakot átöleli.** Ugyanis az egész korszakban jobban felfedezhető az, ami folytatható, és könnyebben és logikusan, történelmileg is indokolhatóan elhárítható az, **amit nem lehet folytatni.** [...] **az összes kelet-európai szocialista ország közül bizonyíthatóan Magyarországon zajlott le egyedül forradalom 44–45 fordulóján,** az összes többiben legföljebb államformaváltás, de inkább kormány- és rezsiváltás ment végbe a felszabadítási akcióval összefüggésben.

10 MNL OL 288.f. 11/4456 Információs jelentések. „Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után” című összeállítás Berecz János részére. Az anyaghoz mellékelt cédula szerint: „KB Irodának! Kedves Takács Elvtársnő! A Politikai Bizottság nov. 29-ei ülésén kifejeződött az az igény, hogy a résztvevők kapjanak tájékoztatást az 1945 utáni pártalakulásokról. Kérem a mellékelt anyagok információként a PB ülésén résztvevőkhöz eljuttatni. Bp. 1988. nov. 30. Berecz János.”

Ezt sem akarom én itt kifejteni, de ez **olyan értéke a 44–45 utáni magyar történelemnek, amit pokoli veszteség lenne kihagyni.** [...] Többet nem is akarok mondani, csak annyit, hogy tehát itt **vannak, igenis vannak olyan forradalmi értékek, amelyek a rendszer történelme szempontjából ebben a kontinuitásban igenis vállalhatók**” (kiemelések Sz. N. – R. A.).

Aczél György korábban idézett felszólalásában is szembesülhetünk azzal a sajátos játéktérrel, ami a kommunista rendszer joghoz való viszonyából következik. Jogállamiságról nem beszélhetünk a kommunista rendszer esetében, de a joghoz való sajátosan önkényes, de ugyanakkor következetes igazodásához igen, amely leginkább az öngigazolás irányába fejlesztette ki következetességét. A jognak e sajátos szerepe különösen érdekes politikai helyzeteket tudott teremteni egy olyan átmeneti időszakban, amikor a változások egyik tétje a jogállami viszonyok megteremtése volt.

Jól jellemzi e helyzetet Horn Gyula BBC-nek adott interjúja az MSZMP KB február 10–11-ei üléséről. A riporter kérdésére, hogy az a kritérium a párt részéről, hogy a szocializmust mint történelmi perspektívát el kell ismernie az új pártnak, nem azt jelenti-e, hogy az a Magyar Szocialista Munkáspárton múlik, hogy melyik pártnak ad engedélyt a létezésre, és melyiknek nem, Horn Gyula így válaszolt: „Hogy félreértés ne legyen, Grósz Károly is úgy fogalmazott a nyilatkozatában, mint ahogy a Központi Bizottság is, hogy a pártok működésének a kritériuma, [...] hogy elfogadják az alkotmányt. Tehát az alkotmányhoz való hűség, az alkotmánynak az akceptálása, ez a legfőbb kritérium. Márpedig az alkotmányban benne van a szocializmus igenlése.” Majd Horn Gyula hozzátéveszi, hogy tehát ez nem a párt nyilatkozatától függ, „hanem az alkotmánytól, amelyiknek a kialakítása folyamatban van.”¹¹

A békés átmenet keretei között és a törvényesség talaján álló rendszerváltozás esetében a fennálló rendszer jogrendjére és alkotmányára való hivatkozás jogos és elkerülhetetlen. Ebből azonban az is következik, hogy a még fennálló, de éppen megváltoztatás alatt álló rendszer a saját szándékait, a változások ütemezését, önmaga átmentését a törvényes, de nem minden tekintetben a jogállami logika szerint működő keretek között érvényesítheti. A dolgozat témakörére vonatkoztatva ez azt is jelenti, hogy a történelmi múltfeltárás mélységének vagy például a rehabilitálható üldözöttek körének meghatározásában a törvényességre való hivatkozás egy olyan eszköz a párt részéről, amelynek segítségével a saját szempontjainak érvényt szerezhet és érvényt is szerez. A számára nem elfogadható tendenciákat, törekvéseket erre való hivatkozással ellehetetlenítheti.

*

Mielőtt részleteiben tárgyalnánk a párt stratégiáját a Nagy Imre és 56 újraértékelése kapcsán, egy fontos, a magyarországi kommunista rendszer egész működését és struktúráját alapvetően meghatározó kérdést, a Szovjetunió szerepét

11 https://videotorium.hu/hu/recordings/details/2118,1956_atertekelese

érinteni kell. Ennek a kérdésnek a mélyreható vizsgálatára e dolgozat keretei között nincs lehetőség. De mivel a kérdésnek strukturális jelentősége van, egy 1989. januári dátummal ellátott SZKP KB dokumentumból idézünk részleteket, amely képet ad arról, hogy a szovjet párt hogyan viszonyult a szocialista blokk rendszerkorrekciós kísérleteihez.¹²

A dokumentum a Szovjet Kommunista Párt Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya által Alekszandr Jakovlev¹³ (a Szovjetunió Kommunista Pártja Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára) számára készített emlékeztető, amely az európai szocialista országokhoz fűződő kapcsolatokat értékeli. Az emlékeztető megállapítja, hogy a szocialista országokkal a kapcsolatok kritikus fázisba léptek. Az 1985 áprilisában kezdődő peresztrojka és demokratizálódás kiteljesítése megerősítette a Szovjetunió vezető szerepét a szocialista megújulás folyamatában. Ugyanakkor ez a folyamat komoly problémákat vet fel, hiszen: „a probléma nem csak az, hogy a szocialista országok közötti érintkezés átstrukturálása az általunk meghirdetett »érdekegyensúly« alapján objektíve nehéz feladat, szubjektíve pedig a baráti országok szemében úgy tűnhet, mintha mi hűtlenné lennénk hozzájuk, mintha a szocialista országokhoz fűződő viszonyunk már nem is lenne számunkra elsődleges. A probléma az, hogy az »érdekegyensúly« irányába tartó átmenetet komolyan veszélyezteti a szocializmus azon modelljének elhúzódó válsága, amelynek meghatározó elemei itt, a Szovjetunióban alakultak ki Sztálin idejében, és amelyeket átvettek azok az országok, amelyeket mi szabadítottunk föl, illetve amelyek fölszabadításában döntő részt vállaltunk.” Majd az emlékeztető sajnálattal megállapítja: „a politikai berendezésünket még most is gyengíti a legitimáció hiánya”.

Az átalakulás „fázisának” nehézségét abban látja, „hogy az uralkodó párt már nem képes a régi módszerekkel hatalmát fenntartani, viszont az új „játékszabályokat” – az előtérbe kerülő csoportérdekek kezelésének szabályait, a társadalmi konszenzus keresésének szabályait – még nem dolgozták ki. Minél hosszabbra nyúlik ez a folyamat, minél tovább halogatják, a pártok annál nehezebb helyzetben találhatják magukat. A dolgozat Magyarország és Lengyelország példáját hozza fel, ahol a pluralizmus, a koalíciós kormányzás és a parlamentáris kormányzási forma megteremtődése elérhető közelségbe került. Ez azt jelenti ezen országok kommunista pártjai számára, hogy „kizárólag politikai szövetségek keretei között őrizhetik meg pozíciójukat”. Majd Magyarországra vonatko-

12 Az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának Jakovlev részére készített emlékeztetője [Kapcsolatok a kelet-európai országokkal, stratégiai alapvonalak]. 1989. január In: *Rendszer-változás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok*. Főszerk.: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Budapest, National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont – 1956-os Intézet, 1999. (sokszorosított kézirat) 9. dokumentum.

13 Érdekes vonatkozás Jakovlev személyét illetően, hogy 1989 elején a sztálini törvénysértések kivizsgálására 1987 szeptemberében létrehozott általa vezetett bizottság tíz nagyobb per koholt vádak alapján elítélt áldozatait rehabilitálta, a Szovjetunió Kommunista Pártjából (SZKP) jogtalanul kizártak párttagságát is helyreállították.

zően megállapítja: „Magyarországon ugyanakkor az érezhetően magasabb élet-színvonal ellenére a helyzet a legváratlanabb irányokba is elmozdulhat.”

Mindezekből következően az emlékeztető két lehetséges forgatókönyvet vázol fel a szocialista országok fejlődési irányára vonatkozóan. „Az egyik lehetséges változat: zökkenőmentes demokratizáció és a szocializmus egy új formájának bevezetése az uralkodó párt vezetésével. Nem lehet kizárni, hogy e szerint a változat szerint a kormányzati hatáskörök kérdésében engedményeket kell tenni, nem lehet kizárni, hogy az önkormányzatiság nagyobb szerepet kap, hogy a politikai életben megnő a súlya a képviseleti szervezeteknek, ami a konstruktív ellenzéknek tulajdonképpen bevonja a társadalom irányításába, sőt akár a hatalomért folyó küzdelem egyik erejévé teszi őket. Ez a parlamentáris vagy elnöki szocializmus felé vezető út.”

A másik lehetséges forgatókönyv a „történetek közvetlen folytatása volna úgy, hogy egy miniválság után az uralkodó párt újabb és újabb engedményeket tesz. Ez a forgatókönyv lehetővé teszi számunkra a legrosszabb – a politikai földcsuszamlás – elkerülését, ám végső soron a politikai élet perifériájára taszítja a pártot, erősíti a pesszimizmust, erősíti a kételkedést a szocializmusban, egyre mohóbb követelésekre sarkallja az ellenzékot, és fokozatosan fölkészíti a társadalmat a szocializmus kereteiből történő kilépésre. Egy ország átalakulása a tradicionális vegyes gazdaság és a korlátozás nélküli politikai játéktér irányában nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a szövetségeseik felé fennálló kötelezettségeikről megfélemedjenek, de annyi bizonyos, hogy az adott ország külpolitikai orientációját intenzív politikai csatározás talajává alakítaná át.”

A két forgatókönyv-variáns felvázolása után felteszi a kérdést: „A befolyásunkat a szocialista országokra az új helyzetben milyen formában gyakorolhatjuk?” A tekintélyuralmi rendszerek közvetlen nyomásgyakorlási módszerét a tanulmány elavultnak minősíti, és nem tartja lehetséges útnak. Mint írja, „rendkívül valószínűtlen, hogy az 1956-os és 1968-as módszert alkalmazzuk mind elvi okokból, mind pedig az elfogadhatatlan következmények miatt. Katonai erő alkalmazása egyetlen esetben volna indokolt – ha egy szocialista ország belpolitikai történéseibe külső katonai erő közvetlenül és nyíltan beavatkozik.”

Ebből következően a szocialista országokra való befolyásolás megmaradt lehetőségeivel kapcsolatban leszögezi, hogy „gyakorlatilag csak a politikai és gazdasági kapcsolatainkon keresztül tudunk nyomást gyakorolni”.

A teendőket ezek alapján az alábbiakban foglalja össze: „Kiemelt fontossággal, átfogó megközelítésben kell kezelnünk a politikai pluralizmus struktúráit kialakító folyamatokat, a koalíciós, parlamentáris típusú berendezkedés felé vezető folyamatokat, az ellenzék legalizálását. Természetesen feltérképezetlen területeken át vezet ez az út, ami szükségessé teszi, hogy a pártok szilárd alapelvekkel és taktikai rugalmassággal rendelkezzenek, valamint hogy képesek legyenek a folyamat irányítására, tehát hogy ne engedjék át a kezdeményezést az ellenzéki erőnek. [...]

Az ellenzék által jelentett legnagyobb veszély nem egyszerűen létezésének a ténye, hanem az, hogy képessé válhat a társadalomban jelentkező többféle,

a jelenlegi helyzettel elégedetlen erők és mozgalmak egyesítésére. [...] Ebből következően az ellenzék egy részének beillesztése a fennálló hatalmi struktúrába és a felgyülemlett problémák konstruktív megoldásának felelősséggel való felruházása stabilizáló funkciót tölthet be.

Összefoglaló következtetésként, irányelvként négy alapelvet hangsúlyoz, hogy a változásoknak bármely változata is következzen be, az – amennyire lehetséges – a szocializmus keretein belül menjen végbe. A szocializmus megújításának eltérő ideológiai és gyakorlati megközelítései ne vezessenek valódi konfliktusokhoz, a változásoknak a szocialista táboron belüli országok közötti kapcsolatra ne legyen negatív hatása, és ne vezessen a Szovjetunióval szembeni ellenséges viszonyuláshoz, magatartáshoz.

Majd a szocialista országok kommunista pártjaira vonatkozóan az alábbi irányelvet szögezi le, „mindez feltételezi, hogy különbséget tudunk tenni a kommunista pártok bármi áron történő hatalmon tartásának, valamint az érintett országokkal fönntartott szövetségi viszonyunk megőrzésének érdeke között”.

Ezen elaborátum szerint tehát a katonai nyomásgyakorlás lehetőségét nem szívesen alkalmazná a Szovjetunió az érdekszférájába tartozó országokban. A legitimitás hiányát azonban ellensúlyozni kell. Ha az erőszak eszközei ilyen formában háttérbe szorulnak, akkor a legitimációs vákuumot a társadalmi konszenzus szélesítésével lehet ellensúlyozni, ami a többpártrendszer lehetőségét irányozza elő a kommunista pártok számára. De mindezt olyan formában tartaná elfogadhatónak a szovjet iránymutatás, hogy a rendszer ne lépje át a szocializmus kereteit, és a kommunista pártok megtartsák vezető szerepüket, valamint e szovjet iránymutatás óva inti a kommunista pártokat egy olyan pártszakadás lehetőségétől, amely valódi politikai alternatívaként és intézményszerű versenytársként jeleníti meg a szocializmus megvalósításának különböző útjait.

A szovjet politika ilyen irányú elvárása nem hozza könnyű helyzetbe a szocialista állampártok elitjét, amelynek, ha a szovjet iránymutatásnak meg kíván felelni, akkor mindenképpen reformkommunistaként kell fellépnie. E tanulmány instrukciói 1989 elején a magyarországi pártpolitikában visszatükröződnek, ahol a reformkommunizmus jelszavához, a pártegység megtartásához és a többpártrendszerhez való igazodás a párt politikájának kitapintható irányelve.

*

Visszatérve a magyarországi események azon pillanatára, amikor a párt számára a feladat a „Pozsgay-ügy” kezelése, egy hosszabb szövegrészletet idéünk a PB január 31-ei üléséből, elsősorban Grósz Károly felszólalásaira koncentrálna. E szövegrészletek érzékletesen adják vissza a kialakult helyzet hangulatában kialakuló taktikai lépéseket.

„Grósz Károly:

Hát az első, hogy döntsük el, legyen-e Központi Bizottsági ülés soron kívül, jelző nélkül? Az látszana járható útnak, ha ilyet akarunk, hogy 10-ére összehívni a Központi Bizottságot, oda írásos anyagot nem adnánk ki arról az Ötös Bizottság¹⁴ munkájáról, hanem én egy szóbeli jelentést tennék, mert egyébként elképzelhetetlen, hogy azt le tudjuk bonyolítani. Egynapos ülés, ahol megfogalmaznánk a menetrendet is, és hát több párt, egy párt, választási rendszerrel, az alternatívokkal kapcsolatos néhány kérdés. Tehát mindaz, ami itt él, mozog, napirenden valami kell a forgatókönyvhöz. És akkor arról lehetne ott, címe: Időszerű politikai kérdések. Előadó: a főtitkár. Ebben az esetben tehát nincs írásos anyag. És erre az ülésre, megkérdezzük a szerkesztőt, mert hát ugye most nélküle döntünk, hát a Berend elvtárs nélkül ezt nem tudjuk megcsinálni. Meg kellene kérdezni, hogy nélküle, ill. az egyetértésével átszerkesztett anyagként, ki tudjuk-e ezt küldeni addig háttéranyagként? Mert ugye a háttérinformációs funkciója abban van, hogy ha ez a probléma ott felszínre kerül, én nem hozom fel, ha felszínre kerül, akkor tudjanak mihez csatlakozni és mire építkezni. Hát ennek ez a funkciója, nem más. Ebből, ha ebben most így döntünk, akkor a mai ülésről ki kell adni egy egymondatos kommunikét, egymondatost, hogy ülésezett a Politikai Bizottság, és 10-ére összehívta a Központi Bizottság ülését időszerű politikai kérdések megvitatására. Kész, nincs tovább! Tehát ez lenne az egyik, amiben döntenünk kell.

A másik, hogy nagyon fontosnak tartom, hogy itt most állapodjunk meg, hogy mi semmifajta Pozsgay-nyilatkozat ügyet nem terjesztünk mint Politikai Bizottság a Központi Bizottság elé. Ez nem garancia arra, hogy ott nem vetődik fel ez a probléma, de ez a Politikai Bizottság oda nem visz ilyen problémát. [...] Van néhány olyan tartalmi kérdés, amit nem mi találtunk ki, az élet hoz felszínre, a párttagság vagy a politikai közélet választ kér. És amikor a munkatervet készítettük, akkor nem voltunk olyan bölcsek, hogy kitaláljuk, hogy mi fogja majd foglalkoztatni az embereket. Tehát erre nem kell határozatot hozni, hanem ez a gyorsan változó és mozgó politikai világ rugalmasabb és tisztább eszmecsere után egyértelműbb állásfoglalást követel tőle. [...]

Lukács János:

Az akaratomtól függetlenül, kedves Elvtársak, az a véleményem, hogy most tényleg az a helyzet, hogy ennél már tovább vagyunk, mint hogy akár egy soron kívüli KB-t összehívunk azzal, hogy megbeszéljünk egy néhány időszerű kérdést. Én egyetértek, és magam is azt támogatom, hogy az egységért dolgozzunk. Itt a PB-ben is, KB-ban is, a pártban is, na de hát ha akarva, nem akarva, kint van, hogy van egy nyilatkozat, hogy mi volt ötvenhatban. Erre történt reagálás, nem akárkitől, főtitkártól, miniszterelnöktől. Szóval nem tudom, hogy hogyan

14 A KB 1988. december 15-ei határozata szerint Grósz Károly vezetésével alakult munkabizottság, amelynek feladata az MSZMP álláspontjának kidolgozása az egy-többpártrendszer, az alternatív csoportokhoz fűződő viszony és a választási rendszer kérdéseiben.

tudunk megállni itt, hogy, hogy nem szólunk semmit 10 napig is, vagy 20 napig is. [...]

Az egész világ – bocsánat – meghatározott részén ezt ontják nap mint nap, hogy új kezdeményezés. Szóval mi hiába mondjuk, hogy majd beszélünk másról, meg ha nem jön elő, szóval hogy mondjam? Én messze nem Imre ellen, meg hogy itt most valamitől elhatárolódní. Kérem, a dolgot magát hogyan kezeljük?

Grósz Károly:

Hát azzal, ha úgy döntünk, hogy a KB-t összehívjuk, akkor holnap megjelenik, hát azért nem félhülye, hát ezzel már kezeltük az ügyet, hát ezt mindenki, mindenki fogja tudni, hogy itt időszerű politikai kérdésekről tanácskoztott a PB, és a KB-t össze fogja hívni. Hát én szerintem ez az üzenet. Hát nem ez az üzenet? Hát ha én értem kicsit a politikát. Mert, hogy hát azt én nem írom le semmilyen közleményben, hogy mi ott most megvitattuk Pozsgay Imre (Lukács: nem, nem, nem erről van szó), nem írhatom le. (Közbeszólás: Az, az lenne az alternatívája...) Hát ennek az az alternatívája. Vagy adjunk fel telexet a pártbizottságoknak? Még rosszabb! (Többen: nem, nem) Hát összekutyulunk mindenkit [...]. Nekünk azt kell visszajelezni, hogy nem voltunk süketek a jelzéseikre, ha én jól értem a politikai helyzetet? Ezt kell visszaigazolni. Az első számú visszaigazolás, hogy ma este kiadunk egy hírt. [...] Hát, hatodikán össze lehet hívni a megyei első titkárit. És akkor már közben tettünk valamit, és akkor 10-én van a KB-ülés, ahol én egy szóbeli jelentést teszek arról, amit 20-án csináltunk volna. [...] Hát magáról a konkrét témakörrel semmi fajta közlemény ki nem adható. Kérem, ellentétes lesz törekvéseinkkel és szándékainkkal. Személyi ügyet csinálunk belőle, holott politikai ügyként kezeljük ezt az egység és a kibontakozás érdekében.

Fejti György:

A 10-ei KB-ülés után, arról megjelenik valami?

Grósz Károly:

Hát az, amit ott elmondok szóban, az jelenik meg a 10-ei KB-ülésen, arról csinálunk egy háromflekket. Hát, ma egész délelőtt erről ültünk.

Fejti György:

Az rendben van, tehát én nem azt kérdezem, **hogy Te mit fogsz elmondani, azt nagyjából tudom**, de hogy ez a probléma, ami itt van az asztalon, és ami altatható 10-éig, az 10-étől mitől fog nyugvópontra jutni, ha egyébként beszélünk az időszerű politikai kérdésekről. De ezt az asztalra türemlő problémát, hogy elhangzott egy megnyilatkozás, amiről az a vélemény alakult itt ki ebben a vitában, ami, hogy ez nyugvópontra jusson a nélkül, hogy Pozsgay-ügy lenne belőle. [...]

Grósz Károly:

Egy közbenső, nekünk egy minősítő mondatot, nekünk egy minősítő mondatot kellene mondani mindössze a KB-ülésen erről. Ezt az anyagot meg nyilvánosságra kell hozni. Csak épp azért az érzékenység miatt meg amiatt, hogy a KB küldte ki a Bizottságot. Ne a KB-ülés előtt adjuk ki nyilvánosságra, hanem

adjuk oda a KB-nak, ott én mondom három mondatot, hogy kérem, Elvtársak, kaptak egy tájékoztató anyagot, ez annak a munkának a része, ezt nyilvánosságra fogjuk hozni. Hát maga az anyag fogja levezetni a KB-t. [...] Minden féleképpen vita lesz belőle, azt mi nem tudjuk kikerülni, csak nem ugyanaz a vita. Akkor meg nem egy Pozsgay-interjú a vita, hanem már elkerül akkor valahogy a helyére. Ez valahol elrendeződik a dolog, hmmm? Elvtársaim? Mert én ennek alternatíváját mást nem tudok elképzelni. (Nyers: Én ezt támogatom.) Ha intelligensen akarjuk levezetni, hát nem tudok mást [...]

Grósz Károly:

Nos, akkor még egyszer tételesen elmondom sorba. Összehívjuk 10-ére a Központi Bizottság ülését, a napirend annak a – majd megfogalmazzuk a címét –, annak a Bizottságnak a jelentése, amelyet a legutóbbi Központi Bizottság ülése kiküldött. Néhány időszzerű kérdésről jelentés, előadó: a Bizottság vezetője, mert így szól a megbízás. Ahhoz az üléshez háttéranyagként tájékoztatásul kiküldjük ennek az átdolgozott példányát. [...] A mai ülésről kiadunk egy hírt, ami azt tartalmazza, hogy ülésezett a Politikai Bizottság, időszzerű politikai kérdéseket tárgyalt, és 10-ére összehívta a Központi Bizottságot. Ezt követően erről a munkáról Berend T. Iván egy interjút ad, egy hatflekkes interjút, a szombati, e heti Népszabadság számára. [...] A KB-ülés után pedig az átdolgozott anyag teljes egészében megjelenik. Ez a menetrend. János,¹⁵ mi a baj? Mi a baj, mondjad, mert hát akkor nem tudunk megállapodni. [...]

Grósz Károly:

Na jó, de amit én ajánlok [...] én szerintem azzal szemben az áll [...], hogy most teszünk ma, a PB, egy nyilatkozatot, hogy elhatárolja magát Pozsgay Imrétől, és a népfelkelés nem népfelkelés volt, hanem ellenforradalom. Hát, ez az amiről beszéltünk, hogy ezt ne csináljuk, mert ez vezet a pártszakadáshoz. Ez az öngól. [...]

Kérem szépen, én nem tanácsolom, hogy akár a mai ülés vagy akár a Központi Bizottság, mint testület, ezt vitassa meg, és határolja el magát ettől. Itt is egyébként, itt is népfelkelés kifejezés van. Ha ezt a Központi Bizottság meg fogja vitatni, akkor ezen egy szenvedélyes, nagy vita lesz, de csak a címen, mert én azt állítom, hogy a tartalom nem lesz vita. A címen lesz vita. [...] Azon lesz a vita, mert ez felel meg azzal, amit annak, amit a Pozsgay Imre mondott. Mert itt az anyagban a folyamat van leírva. [...] Én nem ajánlom, hogy Pozsgay Imre nyilatkozzon, sem mint politikust, sem mint embert ilyen nehéz helyzetbe... [...]

Grósz Károly:

[...] megpróbáljuk 10-én a Központi Bizottság ülésén lekezelni úgy, hogy ez kívánatos. A szombat pedig az 4-e, [...] ... akkor egy ilyen Berend-féle interjúnak lehet egy alkérdése. Semmi baj nem történik, nem kell neki Pozsgay Imrét megcáfolni, nem cáfolni kell, hanem azt kell elmondani, ami itt van ebben az anyag-

15 Berecz János

ban benne. Tehát ki kell mondani a mondat másik felét vagy a jelző másik felét, hogy a kettő együtt legyen. Attól a vita nem fog elcsendesedni a pártban, de nem ugyanolyan lesz a hőfoka. Hát nem ugyanolyan lesz. Egyetértés van közöttünk? Akkor így határoztunk. [...]. Hát nem tudunk mást csinálni. Jó. Köszönöm, az ülést befejeztük.”¹⁶

A Politikai Bizottság rendkívüli ülésének az ott elhangzottak alapján történő összefoglalása helyett jelen esetben egy a politikai döntéshozatal és a rendszerkorrekciós menetrend szempontjából fontos félmondatot emelnénk ki, nevezetesen, amikor Fejti György azt mondja Grósz Károlynak: „tehát én nem azt kérdezem, hogy Te mit fogsz elmondani, azt nagyjából tudom...” De honnan tudja Fejti György, hogy Grósz Károly mit fog mondani? Valószínűleg onnan, hogy az ő nevével fémjelzett elaborátum az a dokumentum, amely tartalmazza azt a politikai menetrendet, amelynek fontosabb gondolatait, sorait beazonosíthatjuk Grósz Károly KB-n elmondott előadói beszédével. Ez a január 19-ei dátumozású, szigorúan bizalmas dokumentum a „Gondolatok a politikai rendszer reformjáról, a hatalomgyakorlás megosztásáról” címet viseli, a szakirodalom által ismert forrásról van szó.

Az eredeti témához való visszakapcsolás okán a dokumentum keletkezésének körülményeiről fontosnak tartunk néhány információt. Kulcsár Kálmán visszaemlékezése szerint is az MSZMP vezetése a hatalom koalíciós megosztásán keresztül tervezte az átmeneti folyamatot. Fejti György 1989. január 2-ára összehívott egy megbeszélést „az átmenet lehetséges módjainak kidolgozására”. Ezen a megbeszélésen emlékei szerint rajta kívül még Kilényi Géza, Gál Zoltán és Budzsákliá Mátyás vettek részt. Kulcsár Kálmán „Feljegyzés a politikai kibontakozásról Magyarországon” és Kilényi Géza „Elgondolás a választási rendszer továbbfejlesztésére” című tanulmányait vitatták meg. Kulcsár anyagának saját maga szerinti legfőbb mondanivalója az volt, hogy az MSZMP-nek nem kell lemondani a hatalomról, ha az Alkotmány koncepciójában felvázolt politikai rendszert képes megalkotni, és hatalmi tartalommal megtölteni. A hosszú távú kibontakozást három politikai elemre látta kiépíthetőnek: „az új Alkotmányra, amely köré a közmegegyezés fonódhat; a koalícióra, amely a létrehozandó Nemzeti Közmegegyezési Tanácson alapulna, s amelynek néhány tagja a kormányban is helyet kapna; és az általános választásokra”. A siker érdekében szerinte – és ezt nagyon valószínű, hogy Fejti György sem felejtette el, általa talán Grósz Károly is tudott róla – két alapvető problémát kellett megoldani: „A másik: a többpártrendszer jogi elismerése (ahogyan a kormány már megtette az egyesülési jogról szóló és az Országgyűlésnek benyújtott törvény elfogadásával), továbbá a tényleges keretek kialakítása, amelyek között pártokként mű-

16 Az MSZMP PB január 31-i rendkívüli ülése. OSA Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-január-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

köndhetnek a különböző politikai erők. Ezután a Nemzeti Közmegegyezési Tanács bekapcsolódhatna az új Alkotmány elkészítésébe...” Az egyik pedig a következő volt: „1956 »meghaladása«, azaz az »ellenforradalmi« minősítés elhagyása és az egész folyamat felderítésének történelmi feladattá minősítése.” A megbeszélésen, amelyre Grósz Károly tudtával és beleegyezésével került sor megállapodtak abban, hogy Fejti György megkezdi a politikai megalapozó munkát a pártban, és február második felére a Politikai Bizottság elé vihető tervezetet készít. Végül is az elaborátum a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága előtt debütált február 3-án¹⁷ (kiemelések Sz. N. – R. A.).

Ezen előzmények után került sor a KB február 10-11-ei ülésére. Ezen ülés részleteit a szakirodalom igen alaposan elemezte már,¹⁸ ezért mi e dolgozat keretei között – visszakanyarodva az eredeti témafelvetésre, 1956 és Nagy Imre újratemetésének kérdésére – arra térünk ki, hogy a kérdés tárgyalásakor a pártban milyen stratégiák jelentek meg a kérdés kezelése kapcsán.

Mindezek előtt számba kell venni azonban, hogy a minden jelző és finomítás nélküli népfelkelés minősítés milyen kérdések elé állította a pártot, amelyekre válaszokat kellett adnia.

Eörsi István, aki maga is áldozata volt a kádári megtorlásnak, 1989. január 31-ei rádióinterjújában a következőképpen fogalmazza meg a problémát: „Ha azt mondjuk, hogy 56 népfelkelés volt, akkor én például igen boldog vagyok, hogy mint népfelkelő ültem, és nem mint ellenforradalmár, és barátaimat mint népfelkelőket végezték ki, és nem mint ellenforradalmárokat, ez nagyon boldogító tudat. De feltétlenül felmerül a kérdés, hogy aki népfelkelőket, népfelkelők tömegét kivégezte, azt hogyan nevezzük?”¹⁹

De ugyanezt a kérdést egészen más hangsúllyal fogalmazta meg másik oldalról Lukács János a február 10-ei KB-ülésen: „Kedves Elvtársak! [...] Ha 1956 népfelkelés volt, akkor akik leverték a népfelkelést, a nép ellenségei? A kommunisták, munkások, munkásörök, amit 1956 után elértünk, azt a nép ellen tettük, a nép nélkül?”²⁰

A párt a politikai helyzetből adódóan rákényszerült arra, hogy egy valódi társadalmi megmérettetés kényszerének fényében gondolja újra ideológiáját és múlthoz való viszonyát, ami azt jelentette, hogy az ellenforradalmi minősítés nem tartható tovább²¹. Ahogy erre Eörsi István is utalt rádióinterjújában, e mi-

17 MNL OL M-KS 288. f. 62/1. ő.e. MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. február 3-ai ülése.

18 Ripp Zoltán, 1956 emlékezete és az MSZMP. *Múltunk* 2002/1. 168–170. M. Kiss Sándor-Kahler Frigyes: Kinek a forradalma?

19 http://videotorium.hu/hu/recordings/details/2107,Pozsgay_Imre_es_Grosz_Karoly_velemenye_1956_megiteleserol (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.)

20 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. S. Kosztricz Anna (szerk.). 1993, Magyar Országos Levéltár, 41–42.

21 Ezt a gondolatot fogalmazza meg Pozsgay Imre a KB február 10-ei ülésén: „Az 1956-os események megítélése dolgában úgy nyilatkoztam, s vallom, hogy ez így lesz helyes a többpárt-

nősítéstől való eltérés azonban maga után vonja a felelősségre vonás kérdését is, és a párt egész alapállásának a kérdését is. Ez azonban az 56-os megtorlás következményeképpen a számonkérésnek egy olyan folyamat indíthatja el, amelyet ki tudja, hol lehet megállítani, és ha következetesen végigtekintünk a pártvezetők politikai múltján, nem csupán a „rendpárti” vonal ellehetetlenülésének a lehetőségét rejti magában. Az 1956-tal összefüggő történelmi bűnök vállalása nélkül a pártkontinuitást csak a reformpárti Nagy Imre vonallal vállalhatott, ez a vonal azonban nem hogy nem volt megtalálható a párton belül, hanem a párt által üldözött, illegálisan működő, ellenzéki szerepbe volt kényszerítve.

„A káposzta is megmaradjon és a kecske is jól lakjon” klasszikus problémája elé került a párt. 56 rehabilitálását úgy kellett megoldani, hogy az egyben az önigazolás lehetőségét is magában rejtse. A sikeres megoldás tétje nem volt kevesebb mint az, hogy a párt közben tudja-e tartani a megkezdett rendszerkorrekciós folyamatokat.

Grósz Károly a február 10-ei KB-ülésen a Pozsgay-nyilatkozat kapcsán kialakult helyzet rendezésének irányelveiről szóló beszédében, jelezve a kérdés jelentőségét, így fogalmazott: „a tét nem kevesebb mint az, hogy a párt egységének megújításával, szervezeti fegyelmének megszilárdításával képes lesz-e a társadalmi események határozottabb [befolyásolására], a nem kívánatos jelenségek, az átalakulással együtt járó politikai szélsőségek elleni fellépésre, ha kell, ellentámadásra”.²² Majd a párttagság jelzéseire, a párttestületek megfogalmazott állásfoglalásaira utalva s a PB január 31-ei soron kívüli ülésének vitáját összegezve kijelentette, hogy Pozsgay 1956-os események értékelését a PB tagjai egyoldalúnak tartják. „Véleményünk szerint – fogalmaz Grósz – a korábbi egyoldalúsággal szemben ez egy másik egyoldalúság elfogadását jelenti.”²³ Az egyoldalú értékeléssel kapcsolatban közbeékelten idézzük Szabó István január 31-ei PB-ülésen elhangzott gondolatát:

„Jó lett volna abba azért egy pár parasztot is, vagy valami, szóval, már valaki abba a Történelmi Bizottságba, szóval, valaki mást is bekeverni. Én most

rendszerre való átmenet és a kiegyezés vagy megegyezés keresése közben, hogy miután az ellenforradalom mint jellemző ítélet tarthatatlan, a forradalom mint ajánlott forma elfogadhatatlan a számunkra, ebben ez a többoldalúan elfogadható meghatározás a pártot átsegíti [...] a legitimációs problémán. [...] Ugyanis nem egyszerűen lelki, érzelmi dolgokról van szó, amelyek nagyon súlyosak természetesen, hanem arról, hogy a párt, mint kezdeményező erő jogállami alkotmányos viszonyok között megtervezett többpártrendszer viszonyai között, bizonyos történelmi alapkérdésekben a nép centrumához tud-e közeledni, mert ha ebben nem tud, akkor a nép centrumán kívül esik az összes többi kérdésben, és nem lesz megegyezés. [...] ha egy bornírt kontinuitás magatartásához ragaszkodunk, akkor megkárosítjuk nemcsak a pártot, hanem a társadalmat is, mert válságtényezővé válunk magunk is ezzel a magatartásunkkal, ahelyett, hogy válságkezelő és- megoldó szerepet játszanánk.” A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. S. Kosztricz Anna (szerk.). 1993, Magyar Országos Levéltár, 33–34.

22 I. m. 3.

23 I. m. 9.

nem azt mondom, hogy államvédelmi alezredest, azt is lehetett volna – értem –, amelyiknek tiszta a keze, szóval, de, szóval túl egyoldalú ... annak dacára, hogy nem tudom, hogy mivel vitatkozok, mert nem olvastam el. Köszönöm szépen.”²⁴

Az egyoldalú értékeléssel szemben Grósz a Pozsgay által vezetett munkabizottság százoldalas tanulmányban árnyalt népfelkelésről szóló állásfoglalását javasolja elfogadni. Ugyanakkor nehezményezi Pozsgay pártszerűtlen eljárását a nyilatkozatát illetően, de mindennek ellenére kéri a KB-t, hogy biztosítsa Pozsgay Imrét a politikai bizalmáról.

Grósz Károly ezután megpendít két olyan lehetőséget 56 kérdésének kezelhetőségére vonatkozóan, amely a későbbi pártvitákban újra és újra megjelenik majd, és 56 vitája kapcsán egy-egy platform véleményeként körvonalazódik. Az egyik 56 kérdésének megkerülésére irányul, amikor azt kérdezi, hogy „Ez-e a magyar társadalom legfontosabb problémája?”²⁵ A másik a párt törvénytelen-ségekből játszott felelősségének kezelésére vonatkozik, amikor 1956 értékelésekor a mély sebeket említi, amelyek felszakítása nem a nemzeti egység megteremtését szolgálja, hanem a szembenállást szítja. A későbbi fejtegetésekben ez az álláspont a felkelők által elkövetett törvénysértéseket hozza a hatalom embertelen eljárásával párhuzamba, mondván, a megbocsátás mindkét fél részéről, a hatalom részéről is gesztus. A társadalmi megbékélés nem a párt részéről történt egyoldalú bocsánatkérés és felelősségének beismerése, hanem a társadalom és a hatalom közös elhatározásaként a sérelmek elengedése.

Ahogy az már fentebb megfogalmazódott az 1989. február 10–11-ei KB ülésen nemcsak egy alap kiindulópontot jelentő meghatározás született meg, hanem számos olyan 56 értékelésének finomításaiban rejlő lehetőség is, amelyek az elkövetkező év során tovább gondolva, részletezve, az aktualitásokhoz igazítva megjelentek.

Grósz Károly elodázási taktikáját a KISZ KB titkára, Nagy Imre gondolta tovább, és egészítette ki érvekkel, amikor így kezdte beszédét: „A szocializmus ügye iránt elfogultsággal kevéssé vádolható Mark Palmer amerikai nagykövet fogalmazott úgy [...], hogy bármennyire is fontos 56 megítélése minden elemével, Nyugat számára nem az, hanem a jövőért érzett felelősség a fontosabb. [...] Mint a párt ifjúsági szervezete első titkárának, ezt különösen fontosnak érzem. [...] Olyanok nevében, akiket jobban foglalkoztat, hogy mi lesz a következő három évtizedben, mint az, hogy mi volt az elmúlt háromban. [...] Vegyük észre, hogy ebben a társadalomban és ebben a pártban felnőtt egy olyan generáció, és a mai magyar társadalomnak ez már több mint a fele, amely 56 után

24 Szabó István az MSZMP PB január 31-ei rendkívüli ülésén. OSA Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-január-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2014. 05. 06.) 20–21.

25 I. m. 11.

született, és amely számára nem 56 megítélése a kiindulópont, nem ez a vízvonalasztó.”²⁶

A szovjet instrukcióknak való kiszolgáltatás érvét Kállay Gyula fogalmazza meg, amikor azt hangsúlyozza, hogy az eseményeket és a felelősség kérdését nem lehet függetleníteni attól a ténytől, hogy a belső helyzet elválaszthatatlan volt a nemzetközi viszonyoktól. Ezzel a védekezési mechanizmussal áll össze-függésben például, ahogy a Kossuth téri vérengzést igyekeztek mindig úgy beállítani, hogy az a szovjetek felelőssége volt, és ettől eltérő vélemények, dokumentumok nyilvánosságra kerülését igyekeztek elkerülni. Erre utal az az állambiztonsági jelentés, amely különös figyelmet fordít annak a hírnek, mely szerint a *Kapu* című folyóirat ezzel ellentétes bizonyítékokat közöl.

Aczél György figyelmeztet arra a veszélyre, hogy „Nem lesz ez úgy lezárva, ahogy mi ezt szeretnénk [...] Én ezt azért is fontosnak tartom, mert kampány folyik itt ebben az országban a Rajk lejáratására, a Pálffy lejáratására is [már a Nagy Imre lejáratására is] mint kommunistáéra.”²⁷ Fontos instrukció maradt, hogy a múlt és 56 újraértékelése, ezzel együtt Nagy Imre újratemetése a kommunista rendszeren belüli túlkapásoktól való elhatárolódás maradjon, és ne a kommunista ideológia egészének kárhoztatása.

Tőkei Ferenc fejt ki a népfelkelés lukácsi alapon álló interpretációját, amely szerint: „a felkelést az különbözteti meg a forradalomtól és az ellenforradalomtól egyaránt, hogy nincs világos célja, miközben forradalmi és ellenforradalmi vonulatok egyaránt kavarnak benne”. Tehát az eseményekben rejlő forradalmi és ellenforradalmi elemek nem kronologikus egymásutánban váltják egymást, hanem ötvözik magukban a két tendenciát. A népfelkelés jelentésének ilyen értelmű hangsúlyozását Tőkei azért tartaná előnyösnek, mert „a politikai konszenzusra sem árt gondolni, véleményem szerint ezt a formulát elfogadják azok is, akik a felkelés ellenforradalmi vonulatát látták közelebről, és azok is, akik a forradalmi vonulatot érzékelték inkább”.²⁸ Ebben a megközelítésben is benne foglaltatik a Grósz Károly által ki nem fejtett, de a sorok között megfogalmazott alaptétel, hogy 56 kapcsán minőségileg nem megkülönböztethető módon a megtorlásban részt vevő párt is, az eseményekben részt vevő felkelők is egyaránt tettek helyes és igazolható lépéseket, és követtek el hibákat és bűnöket. Senki nem róhat fel a másiknak büntelenül semmit.

Erről szól Berecz János hozzászólása is, mely a tragikus esemény kifejezés használata mellett érvel, amelyben mindkét fél tragédiája benne foglaltatik. Emellett egy bizottság felállítását javasolja, hogy az „a megbékélés, a társadalmi béke és a kiegyezés követelményének megfelelően foglalkozzon ezzel a kérdéssel”.²⁹

26 I. m. 90–91.

27 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. S. Kosztricz Anna (szerk.). 1993, Magyar Országos Levéltár, 99.

28 I. m. 45.

29 I. m. 47.

Ezzel összefüggésben, a pártvitákban, a sajtónyilatkozatokban, a rendezvények szimbolikájában a párt mindig igyekezett hangsúlyozni saját mártírjainak a jelentőségét, és erre építeni a nemzeti megbékélés ideológiáját. Jól példázza ezt a törekvést a Lukács János fent idézet sorainak folytatása: „Azok a szabadon engedett köztörvényes bűnözők, akik fegyverrel vagy a nélkül ártatlan embereket brutálisan lincseltek meg, csak azért, mert nem tagadták meg hitüket, ők lettek volna a nép?”³⁰

A dolog tétjéből kifolyólag az e kérdésben zajlott vita a párton belüli erőviszonyok összezapását is jelentette egyben. Hogy 56 megítélésében ki hova helyezte a hangsúlyt, az azt is megmutatta, hogy bázisát ki milyen erővonalakra építi. Akit pedig felelősként sikerül megnevezni az új viszonyok között tarthatatlanná váló minősítésért, az e komoly hatalmi átrendeződést hozó harcban eleve vesztesként indul. Erről a küzdelemlről szólt a párt két ideológusának, Aczél Györgynek és Berecz Jánosnak a vitája. Aczél utalva Berecz János tragikus esemény kifejezésére, így fogalmaz: „Eljutottunk egy társadalmi nyugvópontig 1972-ben, Illyés Gyula gyönyörű levélben nyugtázta, amikor Kádár elvtárs azt mondta, hogy vitatkozzanak a tudósok, de ez nemzeti tragédia volt. És kedves Berecz elvtárs, hadd mondjam itt elvtársiasan [...] nem kis felelősége van magának abban, hogy kampányszerűen alakult át 70-80-ban és 81-ben és 86-ban sommás, egysíkú ítéletté, amelyik miatt most megint egy másik sommáság fenyeget.”³¹

Rövid idézet Berecz János e vádakra adott válaszából: „Évek óta növekvő teher rajtam, ugyanis Aczél György elvtárs több alkalommal – akár összefüggésben van a témával, akár nem, akár ott vagyok, akár nem – arra következtésre jut, hogy Bereczet meg kell büntetni. [...] Azért Karthágóval összekeverni engem nem szabad, nem vagyok én, csak egy esendő ember.”³²

Az ülés vitájában a Grósz által megfogalmazott alapállás maradt érvényben, amely a népfelkelés további árnyalását olyan értelemben tartotta szükségesnek, hogy az események jogos sérelmeket megfogalmazó népfelkelésként indultak, de az idő előrehaladtával az ellenforradalmi tendenciák felerősödtek, és hiába Nagy Imre és híveinek minden jó szándéka, nem tudták uralni a folyamatokat.

Ezzel az értékeléssel – ahogy a vitában többen hangsúlyozták – „a párt lényegileg visszatért Kádár Jánosnak ahhoz az interpretációjához, amit 1956. november közepén és december elején mondott”, és így sikerült kontinuitást teremtenie a most érvénybe lépő értékelés és az MSZMP ideológiája között. Ez a minősítés azonban – idézve Bihari Mihály az ülés másnapján adott rádiónyi-

30 I. m. 42.

31 I. m. 98. Az 56-os események 20. évfordulójának ideológiai levezetése Berecz János nevéhez fűződik, ahol Berecz *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956.* című munkájában (Bp., 1981, Kossuth Kiadó) megfogalmazott retrográd álláspont mellett foglalt állást a párt.

32 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. S. Kosztricz Anna (szerk.). 1993, Magyar Országos Levéltár, 168.

latkozatából – nem vállalja „az elhatárolódást attól a politikai rezsimtől, amely a magyarság történetében szinte eddig még soha nem tapasztalt erejű, némileg a bosszú elemeit is tartalmazó leszámolással kezdődött november 4-ével”.³³ Az ellenforradalomba fajult események ugyanis jogalapot teremtenek a számonkérésre. Ezekkel a kiegészítésekkel a párttörténet kontinuitásába illeszthető az új terminológia, és nem okoz akár törvényes számonkéréssel is járó földcsuszamlást. 1956 új megközelítése fordulatot abban azonban mindenképpen hozott, hogy míg az egységesen ellenforradalmi minősítés Nagy Imrét és az általa képviselt reformpolitikát a párton kívülre számúzta, a népfelkeléssel azt a párt mint pozitív tendenciákat tartalmazó vonulatot újra vállalta. E minősítés hivatalossá válásától kezdve Nagy Imre újratemetése „rendezhetővé vált”, és már nemcsak veszélyeket, de lehetőségeket is tartogatott a párt számára, ahogy ezt a KB-ülésen Sarlós István is megfogalmazta: „Rendezni kell ezt az ügyet, gyorsan kell rendezni azért, hogy a temetésből ne az történjen, ami az újratemetéseknél Magyarországon már történt. [...] Volt, amelyik pozitív volt, volt amelyik negatív volt, politikai demonstrációvá válhat, ha mi itt kezdeményezők leszünk, és nem félvállról kezeljük a dolgot, akkor rendbe tudjuk hozni.”³⁴

Ezt az új politikát jól érzékelteti a 1989. május 26-án Nagy Imre temetésével kapcsolatos KB-közlemény: „Nagy Imre személye, politikai pályája – az MSZMP-ben érvényesülő szemlélet miatt – a legutóbbi időkgig egyoldalú értékelést kapott. Ma a közéletben és a sajtóban egyes pártok és irányzatok képviselői – Nagy Imre kommunista elkötelezettségéről hallgatva – igyekeznek kisajátítani örökségét. [...]”

Az MSZMP Központi Bizottsága fontosnak tartja leszögezni, hogy az 1953–54-es reformkezdeményezés és benne Nagy Imre tevékenysége: történeti előzménye az MSZMP által megvalósítani kívánt politikának. Olyan örökség ez, amelynek létét sokáig tagadta a korábbi pártvezetés, miközben bizonyos elemeit hasznosította. Ezzel a gyakorlattal szakítani kell: egészében használjuk fel a kiemelkedő életmű tapasztalatait, tanulságait. [...]

Nagy Imre a XX. századi magyar történelem jelentős alakja, akinek tévedésektől sem mentes pályája elválaszthatatlan a kommunista mozgalomtól, a szocializmustól. Neve, előremutató tette és eszméi összekötő kapocs szerepét tölthetik be a nemzet felemelkedéséért tenni kész mozgalmak és állampolgárok között. Ezért az MSZMP Központi Bizottsága felhív minden magyar állampolgárt, hogy a temetés ne válhasson a nemzetet ismét megosztó drámai eseménnyé, hanem a nemzeti megbékélést szolgálja.”³⁵

33 Bihari Mihály szavai 1989 február 12-i rádióinterjújában.

34 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. S. Kosztricz Anna (szerk.). 1993, Magyar Országos Levéltár, 133.

35 I. m. 1079–1080.